

κωλύσεως καὶ ἀντιστάσεως οὐδεμία δραῖσις καὶ ἐνέργεια εἶναι δυνατή, ἄνευ ἀγῶνος οὐδεμία ἠθικότης. Περιορίζει λοιπὸν ἑαυτὸ τὸ Ἐγὼ καὶ εἶναι θεωρητικόν, ἵνα εἶναι πρακτικόν. Ὁ αἰσθητὸς κόσμος εἶναι μόνον μέσον πρὸς ἔφριξιν τοῦ ἠθικοῦ· ὑπάρχει τούτου ἕνεκα κόσμος, ἵνα αἰεὶ μᾶλλον αἴρηται καὶ χρησιμεύῃ εἰς ἐκδήλωσιν τῆς ἐνεργείας τοῦ ἐγώ. Δι' ὃν δὲ λόγον καθίσταται ἀναγκαία ἡ ἑξωτερικὴ φύσις, διὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς διατέμνεται τὸ ἄπειρον Ἐγὼ εἰς τὰ πολλὰ ἐμπειρικὰ ἐγώ, εἰς τὰ ἄτομα, καὶ ἐπιτελεῖ τὸ ἑαυτοῦ σχέδιον οὐχὶ ἀμέσως ἀλλὰ διὰ τῶν πεπερασμένων πνευμάτων ὡς ὀργάνων. Διατέμνεται, διότι μόνον ἐν τοῖς ἀτόμοις εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχη δραῖσις, συνείδησις καὶ ἠθικότης. Ὅπως ἂν ἔχη, τὸ ἐγὼ τείνει εἰς τὸ νὰ ὑπερνικήσῃ τὰ ἐμπόδια τοῦ οὐκ ἐγὼ καὶ νὰ ἐφθάσῃ εἰς τὴν ἄπειρον αὐτονομίαν. Καὶ οὐδέποτε μὲν ἐπιτυγχάνεται τέλειος ὁ σκοπός, διότι τὰ κωλύματα εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀρθῶσιν ὀλοσχεχῶς, ἀλλ' ἔργον πρόκειται εἰς τὴν βούλησιν πάντοτε νὰ προσεγγίξῃ αἰεὶ μᾶλλον εἰς ἐκεῖνον τὸν σκοπὸν, νὰ ὑπερπηδᾷ τὰ προσκόμματα καὶ νὰ προσπελάξῃ κατὰ τὸ δυνατόν εἰς τὴν αὐτοτέλειαν καὶ ἐλευθερίαν. Τοῦτο δὴ εἶναι τὸ ὑπέρτατον καθῆκον καὶ ὁ ἠθικὸς προορισμός. Ἡ βούλησις τὸ ἴδιον καθῆκον ἐπιτελοῦσα ποιεῖ πλὴν τῆς φυσικῆς τὴν ὑψηλοτέραν ἠθικὴν τοῦ κόσμου τάξιν, ἣτις εἶναι αὐτὸς ὁ θεός.

5. Ἡ ἐπίγνωσις τῶν ἐν τῷ φιλοσοφίᾳ ἐνυπαρχουσῶν δυσχερειῶν καὶ προσέτι ἡ οἰκείωσις πρὸς τὰ πράγματα τοῦ κόσμου καὶ τὴν σφύζουσαν σύγχρονον ζωὴν ἔδωσαν εἰς τὸν Φίχτιον τροπὴν πρακτικωτέραν καὶ ἠνάγκασαν νὰ μετριάσῃ τὴν ἀκρατον ἰδεολογίαν. Ἐν τοῖς ὕστερον λοιπὸν συγγράμμασι δὲν ἀρνεῖται πλέον τὸ ὄν οὐδ' ἀρκεῖται εἰς τὴν συνείδησιν. Ὑπὲρ τὸ καθαρὸν Ἐγὼ τίθεται νῦν ὡς αἷτιον αὐτοῦ τὸ αἶδιον καὶ ἀπόλυτον ὄν. Εἰκὼν αὐτοῦ ὑπάρχει τὸ Ἐγὼ (τὸ πνεῦμα, ἡ συνείδησις, ἡ «γνώσις», ἡ ἠθικὴ τοῦ κόσμου τάξις), ὡς πάλιν τοῦ Ἐγὼ εἰκὼν εἶναι ὁ κόσμος. Ἡ μὲν ἐνεργὸς τοῦ κόσμου τάξις εἶναι ἡ ἄμεσος ἡ δὲ ἐκτὸς πραγματικότης ἡ ἔμμεσος ἀποκάλυψις τοῦ Ἀπολύτου.

6. Τὰς θεωρίας τοῦ Φίχτιου ἀνέπτυξε καὶ μετερρῦθμισεν ὁ Schelling¹, οὗ ἡ εὐφραντασίωτος καὶ εὐκίνητος διάνοια ἐπιφέρουσα ἐκάστοτε

¹ Ὁ Ἰωσήφ Schelling, υἱὸς ἱερέως, ἐγεννήθη τῷ 1775 ἐν Leouberg τῆς Βυρτεμβέργης. Ἐσπούδασε δὲ συμμαθητὴς τοῦ Ἐγέλου θεολογίαν καὶ φιλοσοφίαν. Διδάξας κατ' ἀρχὰς ἐν Ἰένῃ ἐκλήθη καθηγητὴς τῷ 1803 εἰς Würzburg, τῷ 1806 εἰς Μόναχον καὶ τέλος τῷ 1841 εἰς Βερολίνον. Ἀποχωρήσας τῆς θέσεως τῷ 1846 διηλθε τὰ τελευταῖα ἔτη ἐργαζόμενος καὶ τερπόμενος ἐπὶ τῇ

εἰς τὰς ἀρχῆθεν ὑποθέσεις ἰδίας μεταβολᾶς καὶ παρέχουσα νέας τροπὰς δὲν ἐπέτρεψε τὴν ἐμφάνισιν ἐνιαίου καὶ ἀπηρτισμένου συστήματος. Ἀκολουθῶν τὸ κατ' ἀρχὰς τῷ διδασκάλῳ ὤρατο ἀπὸ τοῦ ἀπολύτου Ἐγὼ ἐκδεχόμενος αὐτὸ ὡς περιεκτικὸν παντὸς ὄντος καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὡς τὴν μόνην οὐσίαν, καθαρὸν καὶ αἰδίον εἶναι. Τὸ ἀπόλυτον τοῦτο Ἐγὼ, ὅπερ ἀκριβέστερον ἢ παρὰ Φιχτίῳ διαστέλλεται ἀπὸ τοῦ πεπερασμένου, γεννᾷ ὡς ἀπόλυτον διὰ τῆς ἀπείρου αὐτοῦ ἐνεργείας τὸ ἀντικείμενον. Ἀλλ' ὕστερον ἤρξατο ὁ φιλόσοφος ἀποκλίνων καὶ μὴ εὐρίσκων τὴν φυσικὴν θεωρίαν ἀποχρῶσαν καὶ ἀντιστοιχοῦσαν εἰς τὰς περὶ τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰῶνος συντελεσθείσας μεγάλας προόδους τῆς Φυσικῆς. Συνομολογεῖ μὲν ὅτι ἡ ἐνεργοῦσα πρώτη αἰτία δὲν εἶναι εὐθὺς συνειδητὸν Ἐγὼ ἀλλὰ τείνει νὰ γίνῃ τοιοῦτο καὶ ὅτι ἐπιγέννημα τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ εἶναι ὁ ἔνυλος κόσμος. Δὲν συμφωνεῖ δ' ὅμως ἐν τῇ ἐκδοχῇ τῆς φύσεως. Βεβαίως αὕτη εἶναι, λέγει, βοήθημα εἰς τὴν ὑπαρξιν τῆς νοήσεως ἀλλὰ δὲν εἶναι ἁμῶιρος πάσης αὐτοτελείας καὶ ἰδίας ζωῆς, ἀψυχόν τι καὶ νεκρὸν ὄργανον, παθητικὸν καὶ ἀπλῶς τεθειμένον οὐκ ἐγὼ. Ἡ φύσις δὲν εἶναι τρόπον τινὰ σανίς, ἣν προβάλλει ἑαυτῷ τὸ Ἐγὼ ἵνα προσκόπτῃ ἀναγκασθῆ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς ἑαυτὸ ἐπανερχόμενον δὲ καταστῆ θεωρητικὸν ἐγὼ καὶ προσέτι ἀσκήσῃ τὴν ἰδίαν πρακτικὴν ἐνεργειαν. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἡ φύσις ὡς σανίς ἀλλ' εἶναι ἀναβαθμὸς, δι' οὗ γίνεται ἡ ἀνύψωσις εἰς τὸ πνεῦμα· εἶναι ἢ μὴ ἀνειλιγμένη εἰσέτι, ἢ ὑπνώττουσα καὶ ἀσυνεΐδητος νόησις, ἢ ἐμβρουώδης ζωὴ τοῦ πνεύματος. Τὸ καθαρὸν Ἐγὼ τοῦ Φιχτίου ὀνομάζει νῦν ὁ Schelling δημιουργοῦσαν φύσιν (natura naturans) καὶ σπουδάζει νὰ δείξῃ, πῶς ἐκ τῆς δημιουργούσης ταύτης αἰτίας τεινούσης εἰς συνείδησιν προέρχοντα πάντα, πῶς ἐκ τοῦ ἀντικειμένου γεννᾶται τὸ ὑποκείμενον, ἐκ τῆς φύσεως τὸ ἐγὼ. Ἡ φύσις καὶ τὸ ἐγὼ προέρχονται ἐκ τρίτης ὑπερτέρας αἰτίας, ἣτις θέλει νὰ γίνῃ πνεῦμα καὶ δύναται νὰ γίνῃ μόνον διὰ μέσου τῆς φύσεως. Ὅθεν εἶναι κατὰ βάθος φύσις καὶ πνεῦμα τὸ αὐτό· «τὸ τιθέμενον ἐκτὸς τῆς συνειδήσεως εἶναι κατ' οὐσίαν τὸ αὐτὸ καὶ τὸ τιθέμενον ἐν τῇ συνειδήσει», «τὸ σύστημα τῆς φύσεως εἶναι ἅμα τὸ σύστημα τοῦ πνεύματος». Ἡ φύσις δὲν εἶναι ἀπλῶς λειτουργία μηχανικῶν δυνάμεων ἀλλὰ σκοπίμως διατεταγμένος ὄργανισμός, ὅστις βαθμηδὸν ἀναπτύσσεται καὶ ποιεῖ τέλος τὸν συνειδητὸν νοῦν καὶ τὴν αὐτοσυνειδησίαν τοῦ ἀνθρώπου.

7. Ἀξιολογώτερον ἐν τῇ ἀνελίξει τοῦ φιλοσόφου τούτου εἶναι τὸ εὐδοκιμήσει τοῦ πατριαρχικοῦ αὐτοῦ οἴκου. Ἐτελεύτησε δὲ τῷ 1854 ἐν Ἑλβετίᾳ. Ἄπαντα αὐτοῦ τὰ ἔργα ἐξέδωκε τὸ πρῶτον ὁ υἱὸς ἐν ἑπτὰ τόμοις.

λεγόμενον σύστημα τῆς ταυτότητος. Διαστέλλων ἐξ ἀρχῆς ἀκριβέστερον τοῦ Φιχτίου τὸ ἀπόλυτον Ἐγὼ ἀπὸ τοῦ ἐμπειρικοῦ ἐγὼ ἐθεώρει ἐκεῖνο ὡς τὸ προηγούμενον πάσης ἀντιθέσεως ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου, τὸ ὑπέρτερον αἴτιον τοῦ συνειδητοῦ καὶ τοῦ ἀσυνειδήτου, ἐνὶ λόγῳ ὡς ἀπόλυτον ταυτότητα. Ἡ δύνατο δὲ ἤδη εὐχερῶς νὰ χωρισθῇ ἡ ἀπόλυτος ταυτότης ἀπὸ τοῦ Ἐγὼ καὶ νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀρχὴ διακεκριμένη καὶ προηγουμένη τοῦ Ἐγὼ. Τοῦτο ὄντως καὶ συνέβη· ἡ ὑπερβατικὴ ἰδεολογία μικρὰν λαβοῦσα τροπὴν κατέστη φιλοσοφία τῆς ταυτότητος καὶ προσήγγισε σφόδρα πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Σπινόζου. Γνωματεύει δηλαδὴ ὁ Schelling ὅτι, ἐὰν ὑπάρχη—ὅπως καὶ ὑπάρχει—Ἄπόλυτον, τοῦτο κατ' ἀνάγκην θὰ εἶναι ἡ ἔνωσις πάντων τῶν ἀντιθέτων· θὰ εἶναι ἐπέκεινα καὶ ἔξω πάντων τῶν ὄρων τοῦ εἶναι, τὸ ἀκρότατον αἴτιον, ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος πάσης ὑποκειμενικῆς καὶ πάσης ἀντικειμενικῆς ὑπάρξεως. Παραδεχόμενοι δὲ τὸ ἀπόλυτον ὄν δὲν δυνάμεθα νὰ λέγωμεν ὅτι τὸ ἐγὼ παράγει τὸ οὐκ ἐγὼ οὐδὲ τὰνάπαλιν ὅτι τὸ οὐκ ἐγὼ παράγει τὸ ἐγὼ· δὲν δυνάμεθα δηλονότι νὰ ἐγκρίνωμεν μήτε τὴν ὑποκειμενικὴν ἰδεοκρατίαν μήτε τὴν αἰσθησιοκρατίαν. Τό τε ἐγὼ καὶ τὸ οὐκ ἐγὼ, ἢ ἄλλως εἰπεῖν, τὸ ὑποκείμενον καὶ τὸ ἀντικείμενον, τὸ πνεῦμα καὶ ἡ φύσις, τὸ ἰδεατὸν καὶ τὸ πραγματικὸν κατάγονται ἐξ ὑπερτέρας ἀρχῆς, ἣτις εἶναι μὲν ἡ αἰτία ἀμφοτέρων ἀλλ' αὐτὴ δὲν εἶναι οὔτε τὸ ἓν οὔτε τὸ ἄλλο· εἶναι οὐδετέρα καὶ ἀδιάφορος ἀρχή, ἐν ἣ αἱ ἀντιθέσεις ταυτίζονται. Ἐρχόμεθα δὲ εἰς ταύτην οὐχὶ διὰ συλλογισμοῦ (διότι ἡ ἀπόλυτος ταυτότης εἶναι ἡ ἀρχὴ πάσης ἀποδείξεως) ἀλλὰ δι' ἀμέσου νοητικῆς ἐποπτείας. Λοιπὸν τὸ Ἄπόλυτον εἶναι ἀπόλυτος ταυτότης· ἐν ἐκείνῳ οὐδεμία ὑπάρχει διαφορὰ μερῶν καὶ γενῶν, πεπερασμένου καὶ ἀπείρου, πραγματικοῦ καὶ ἰδεατοῦ, ἐποπτείας καὶ νοήσεως καὶ ὅλως εἰπεῖν πᾶσα ἀντίθεσις αἴρεται. Εἶναι τὸ Ἄπόλυτον καθαρὰ ἀδιαφορία, ὅλως κενὴ ἔννοια χαρακτηριζομένη διὰ τοῦ τύπου $A = A$. Εἰρήσθω δὲ ὅτι ὀνομάζεται καὶ Λόγος, δι' οὗ νοεῖται οὐχὶ ἡ ἐνέργεια τῆς σκέψεως οὐδὲ ἡ δύναμις τῶν ἐννοιῶν ἀλλ' ἡ «ὄλοσχερῆς ἀδιαφορία ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου». Ὁ Λόγος εἶναι τὸ ἀπόλυτον, οὗ ἐκτὸς οὐδὲν ὑπάρχει· εἶναι πάντῃ ἐν καὶ ὅμοιον ἑαυτῷ καὶ ἔχει ὑπέρτατον νόμον τὸν νόμον τῆς ταυτότητος. Ἴνα ἡ ἀπόλυτος ταυτότης γνωρίσῃ ἑαυτὴν ἀπείρως, ἐπ'ἀνάγκης νὰ θέσῃ ἑαυτὴν ἀπείρως ὡς ὑποκείμενον καὶ ἀντικείμενον. Ἐπειδὴ δὲ ἡ μία καὶ αὐτὴ ἀπόλυτος ταυτότης θέτει ἑαυτὴν κατὰ δύο μορφάς, ἔπεται ὅτι ἐν ἀμφοτέραις ταύταις ταῖς μορφαῖς οὐδεμία ὑπάρχει ποιοτικὴ ἀντίθεσις ἀλλὰ μόνον ποσοτικὴ διαφορὰ· ἐν ἀμφοτέραις δηλαδὴ ἐνυπάρχει ἢ τε ὑπο-

κειμενικότης (τὸ νοεῖν, τὸ ἰδεατὸν) καὶ ἡ ἀντικειμενικότης (τὸ εἶναι, τὸ πραγματικὸν) πλὴν ὅτι ἐν μὲν τῇ ἑτέρᾳ ἐπικρατεῖ ἡ ὑποκειμενικότης ἐν δὲ τῇ ἄλλῃ ἡ ἀντικειμενικότης¹. Καὶ ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον δὲ καὶ μερικοῖς εὐρίσκεται ἐν τινι βαθμῷ ἡ ταυτότης τοῦ ἀπολύτου. Ἐκαστον ὄν ὡς ὠρισμένη ἐκφάνσις τοῦ Ἀπολύτου φέρει πῶς τὸν χαρακτῆρα τῆς ταυτότητος, εἶναι σχετικὴ ταυτότης καὶ ὁλότης· ἕκαστον, εἴτε πνευματικὸν εἴτε φυσικόν, συνάπτει ἐν ἑαυτῷ κοινῇ τὸ ἰδεατὸν καὶ τὸ πραγματικὸν πλὴν ὅτι ἐν ἐκείνῳ μὲν προέχει καὶ κρατεῖ τὸ ἰδεατὸν ἐν τούτῳ δὲ τὸ πραγματικόν². Εἶναι εὐνόητον ὅτι ὁ Schelling ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ τῆς φιλοσοφικῆς αὐτοῦ ἀναπτύξεως συμφωνεῖ κατὰ πολὺ πρὸς τὸν Σπινόζαν³.

8. Εἰς τὸ σύστημα τῆς ἀπολύτου ταυτότητος ἐπηκολούθησε τροπὴ ἐπὶ τὸν νέον πλατωνισμόν καὶ παρεστάθη ὁ κόσμος ὡς ἀπόστασις καὶ ἀπομάκρυνσις τῶν ἰδεῶν ἀπὸ τοῦ θεοῦ. Τέλος δ' ἐπεγένετο ἡ μυστικὴ καὶ θεοσοφικὴ τοῦ φιλοσόφου θεωρία, καθ' ἣν ὁ θεὸς ὑπάρχων ἀρχέγονος καθ' ἑαυτὸν φθάνει διὰ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου καὶ τῆς λυτρώσεως εἰς τὴν τριαδικότητα καὶ διὰ ταύτης εἰς τὴν ἀπόλυτον τελειότητα· ἐξέρχεται ἑαυτοῦ καὶ ἀνελισσόμενος ἐπιστρέφει εἰς ἑαυτόν.

¹ Ἡ μὲν φύσις εἶναι τὸ ὄρατον πνεῦμα, τὸ δὲ πνεῦμα ἢ ἀόρατος φύσις. Ἐν ἀμφοτέραις ταῖς σειραῖς διακρίνονται τρεῖς ἴδιαι δυνάμεις· τῆς μὲν πραγματικῆς σειρᾶς (τῆς φύσεως) δυνάμεις εἶναι ἡ ὕλη καὶ τὸ φῶς καὶ ὁ ὀργανισμός, τῆς δὲ ἰδεατῆς (τοῦ πνεύματος) ἡ γνῶσις καὶ ἡ ἐνέργεια καὶ ὁ λόγος.

² Ἡ τοιαύτη διαφορὰ, ἣν καλεῖ ὁ φιλόσοφος ποσοτικὴν, ἀναφέρεται ἀπλῶς εἰς τὰ φαινόμενα. Ὅταν δ' ὅμως τὰ ὄντα θεωρήσωμεν αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ καὶ ὡς ὁλότητα (sub specie aeterni), ἐνορῶμεν ἐν αὐτοῖς τὴν ἀπόλυτον ταυτότητα.

³ Ὅπως ὁ θεὸς τοῦ Σπινόζου οὕτω καὶ τὸ ἀπόλυτον τοῦ Schelling εἶναι τὸ ὅλως ἄπειρον, ἐξ οὗ ἐκπηγάζουσιν οἱ δύο κόσμοι (ὁ πραγματικὸς καὶ ὁ ἰδανικός), ἄπειροι μὲν καὶ αὐτοὶ ἀλλ' ἄπειροι μόνον in suo genere. Ὡσαύτως ἀμφοτέροι οἱ φιλόσοφοι θεωροῦσι τὴν πρώτην ἀρχὴν οὐχὶ αἰτίαν τοῦ σύμπαντος ἀλλ' αὐτὸ τὸ σύμπαν. Ἀλλ' οὐσιώδης ὅμως ἀπόκλισις εἶναι αὕτη, ὅτι ὁ μὲν Σπινόζας τοὺς δύο ἐκείνους κόσμους νοεῖ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς ἀλλήλους πάντῃ διαφόρους ὁ δὲ Schelling περιορίζει τὴν διαφορὰν ἐν τῇ ποσότητι. Πρόσθετος ὅτι παρ' ἐκείνῳ μὲν λείπει παρὰ τούτῳ δὲ τὸ ἄναντίον κρατεῖ ἡ ἔννοια τῆς ἀνελίξεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

4. ΑΙ ΘΕΜΕΛΙΩΔΕΙΣ ΑΡΧΑΙ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΟΥ ΕΓΕΛΟΥ

1. Ὁ Ἐγκελος ἐγκρίνει μὲν καθόλου καὶ ἐπαινεῖ τὴν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Σπινόζου προσεγγίζουσαν θεωρίαν τοῦ Schelling περὶ τοῦ Ἀπολύτου ἀλλ' εὕρισκει ἑλλιπῆ τὴν θεμελίωσιν καὶ ἀνάπτυξιν αὐτοῦ. Μέμφεται ἐκεῖνον τὸ μὲν ὅτι δὲν ἀποδεικνύει τὸ Ἀπόλυτον ὡς ἀναγκαῖον ἀλλ' ἀπλῶς προϋποθέτει (τὸ Ἀπόλυτον βάλλεται, λέγει, ὡς ἀπὸ πιστολίου) τὸ δὲ ὅτι ποιεῖται χρῆσιν μονομεροῦς καὶ τυπικῆς μεθόδου. Κατὰ ταύτην δι' ἐπιπολαίων ἀναλογιῶν συγχέονται πράγματα διάφορα, συμμιγνύονται ἐποπτεῖαι καὶ ἔννοιαι καὶ κατασκευάζονται τὰ ὄντα δι' ἐφαρμογῆς γενικωτάτων προσδιορισμῶν ὡς δι' ἐπικολλήσεως ἐπιγραφῆς τινος. Ζητεῖται δὲ νὰ ἐρμηνευθῶσι πάντα διὰ δύο ἐννοιῶν (ἰδεατοῦ καὶ πραγματικοῦ) παραπλησίως πρὸς τὸν ζωγράφον τὸν θέλοντα διὰ δύο μόνον χρωμάτων νὰ εἰκονίσῃ ζῶα καὶ τόπους. Τὸ Ἀπόλυτον παρίσταται ἄνευ ὠρισμένων ἰδιοτήτων καὶ ἐκ τούτου ὁ κόσμος δὲν δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ· «παρίσταται ὡς ἡ νύξ, ἐν ἣ κατὰ τὸ δὴ λεγόμενον πᾶσαι αἱ ἀγέλαδες εἶναι μέλαιναι». Πάντα δηλαδὴ ἐν ἐκείνῳ θεωρούμενα εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτό. Πρὸς διόρθωσιν μὲν τῆς πρώτης ἑλλείψεως ἀπαιτεῖται ὑπὸ τοῦ Ἐγκελου ἵνα ἡ γνῶσις τοῦ Ἀπολύτου ἐμπεδωθῇ ἐπιστημονικῶς· ὅπερ γίνεται ἐὰν τὰ φαινόμενα τῆς συνειδήσεως πάντα ἐρευνῶνται καὶ ὡς συνεχῆς ἀναπτύξεως σειρά νοῶνται. Πρὸς διόρθωσιν δὲ τῆς δευτέρας ἀτελείας πρέπει τὸ Ἀπόλυτον νὰ θεωρῆται ὡς τι ὅπερ ἐνέχει ἐν ἑαυτῷ διακρίσεις ἢ ἄλλως εἰπεῖν διακρίνεται ἐν ἑαυτῷ. Ἐπάναγκες ἄρα νὰ θεωρῆται ὡς αὐτοτελὲς ὑποκείμενον ἀναπτυσσόμενον καὶ ἐν τῇ ἀναπτύξει παράγον πάντα τὰ ὄντα. Ἐνῶ ὁ Schelling διέλυε καὶ ἐξήλειφεν ἐν τῷ Ἀπολύτῳ τὰς διακρίσεις τῶν πεπερασμένων καὶ τὰς διαφοράς, ὁ Ἐγκελος ἀπαιτεῖ νὰ δειχθῇ τίνι τρόπῳ παράγονται αὐταὶ ἐξ ἐκεῖνου. Ἡ ἀπόφανσις ὅτι τὸ μὲν Ἀπόλυτον εἶναι ἡ παντελὴς ἀδιαφορία τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἀντικειμένου ὁ δὲ κόσμος ὁ χωρισμὸς καὶ ἡ διάκρισις αὐτῶν ὡς ἀναπτυσσομένη ἰδανικὴ καὶ πραγματικὴ σειρά¹ ἐνεγράνιζε νέον δυῖσμόν, τὸν

¹ Ὅτι εἶναι ἐκτὸς τῆς ἀπολύτου ὀλότητος — ἔλεγεν ὁ Schelling — ὀνομάζω μερικὸν εἶναι τῶν ὄντων. Ἡ διάκρισις ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου εἶναι αἰτία πάσης διαβαθμίσεως καὶ ἀναπτύξεως, παντὸς μερικοῦ καὶ πεπερασμένου.

τοῦ Ἀπολύτου καὶ τοῦ κόσμου¹. Πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ διῆσμου καὶ διατήρησιν τοῦ ἐνιστικοῦ χαρακτῆρος τῆς φιλοσοφίας τῆς ταυτότητος ὁ Ἐγέλος ὑπέλαβεν ὅτι ὁ κόσμος καὶ ἡ τούτου ἀνάπτυξις δὲν εἶναι ἐκτὸς τοῦ ἀπολύτου πνεύματος ἀλλ' ἐν αὐτῷ, ὅτι ὁ κόσμος διέπεται ὑπὸ τοῦ Ἀπολύτου καὶ ἀνήκει εἰς τὴν οὐσίαν αὐτοῦ. Ὅπως δὲ αἱ μονομέρειαι καὶ ἀτέλειαι τῆς τοῦ Σπινόζου καὶ τοῦ Schelling φιλοσοφίας θὰ διωρθοῦντο, ἐὰν ἀρχὴ τῶν πάντων ἐτίθετο οὐχὶ ἡ ἀκίνητος καὶ ἀδιάφορος οὐσία ἀλλ' ἡ αὐτοτελής καὶ δρῶσα νόησις, ὥστε ταύτης ἀνάπτυξις νὰ εἶναι ἡ φύσις καὶ ἡ γνῶσις, τὸ ἀντικείμενον καὶ τὸ ὑποκείμενον. Ἰδωμεν νῦν ὁποῖα τις εἶναι ἡ ἐκ τῆς μεταβολῆς τῶν τότε κρατούντων φιλοσοφημάτων προελθοῦσα νέα θεωρία.

2. Ὁ Ἐγέλος ὁρμάται ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ καθολικοῦ καὶ ἀπείρου ὄντος, ὅπερ ἀποκαλύπτεται ἐν πᾶσι τοῖς φαινομένοις τοῦ κόσμου, τοῖς τε φυσικοῖς καὶ τοῖς τοῦ διανοητικοῦ βίου. Πάντα δηλαδὴ τὰ ἐπὶ μέρους φαινόμενα εἶναι ἐκδήλωσις καθολικῆς ἀληθείας, γενικῆς ἐννοίας ἢ νόμου. Ἡ ἐν τοῖς πράγμασιν ἐμφαινομένη γενικὴ ἔννοια εἶναι ἡ ἀχρόνως καὶ αἰδίως κρατοῦσα καὶ ἰσχύουσα ἀλήθεια ὑπὲρ τὴν ἀδιάλειπτον ῥοὴν τῶν παροδικῶν φαινομένων ἐκάστων. Δὲν ἐπινοεῖται, ὡς ὑπολαμβάνουσιν οἱ αἰσθησιοκρατικοί, ὑπὸ τῆς διανοίας πρὸς περίληψιν τῶν κατ' αἰσθησιν δεδομένων καὶ γνῶσιν τοῦ κόσμου ἀλλ' ὑπάρχει καθ' ἑαυτὴν ἐν τῷ κόσμῳ ἔννοια καὶ νόμος, νοῦς καὶ λόγος. Ὑπάρχει λοιπὸν οὐχὶ δι' ἡμῶν μόνον ἀλλὰ καθ' ἑαυτὴν αἰδίως ἐν τῷ κόσμῳ ἡ ἔννοια καὶ ὁ λόγος· τὰ πράγματα ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς τὸν λόγον, «τὸ πραγματικὸν εἶναι ἔλλογον». Οὐχὶ δὲ ἀπλῶς μετέχουσι τὰ ὄντα τοῦ λόγου, οὐχὶ μόνον ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς τὴν λογικὴν ἔννοιαν ἀλλ' ἡ καθολικὴ ἔννοια εἶναι τὸ μόνον ἀληθῶς πραγματικὸν καὶ δρῶν ἐν τῷ κόσμῳ, «τὸ ἔλλογον εἶναι πραγματικόν». Γενικαὶ ἔννοιαι καὶ καθολικοὶ νόμοι δεσπόζουσι καὶ κρατοῦσι τῶν αἰσθητῶν ἐκάστων πρὸ τοῦ νὰ καταλάβωμεν καὶ μάθωμεν αὐτά. Πᾶν δέ τι εἶναι ὡς ἀληθῶς μόνον ἐνσάρκωσις ἢ φανέρωσις τῆς αἰδίου κῦρος ἐχούσης καθολικῆς ἐννοίας. Ἡ κυρίως ἄρα οὐσία καὶ ἐνέργεια δὲν ἀνήκει εἰς τὰ παροδικὰ ἐπὶ μέρους φαινόμενα ἀλλ' εἰς τὰς αἰδίους καὶ ἀσωμάτους ἐννοίας, αἵτινες συναποτελοῦσιν ἐν συναφῆς καὶ ἀλληλουχούμενον ὄλον, αὐτὸ τὸ βασίλειον τῶν πλατωνικῶν ἰδεῶν, τῶν αἰωνίων αἰτίων παντὸς αἰσθητοῦ καὶ πραγματικοῦ. Τὸ κράτος τῶν ἰδεῶν, ὁ κόσμος τῶν

¹ Ὁ Schelling συνείδεν αὐτὸς τὸ ἐλάττωμα καὶ ἐπειράθη ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἄρῃ.

ἐννοιῶν τῶν ἀνεξαρτήτως ἀπὸ πάσης ὑποκειμενικῆς νοήσεως ἐπέκεινα τόπου καὶ χρόνου ὑπαρχουσῶν εἶναι ἢ λογικὴ καὶ ἀναγκαία προϋπόθεσις τῶν πραγματικῶν καὶ μερικῶν ὄντων· ἐξ ἐκείνων προέρχονται καὶ δι' ἐκείνων νοοῦνται πάντα τὰ καθ' ἕκαστον καὶ αἰσθητά. Ὅτι δὲ ἰδεατὸς κόσμος ὑπάρχει βάσις τοῦ πραγματικοῦ καὶ ὅτι αἱ καθολικαὶ ἐννοιαὶ εἶναι ἢ αἰτία πάσης ὑπάρξεως, πρόκειται τῷ Ἐγγέλῳ ἀδαμαντίνη πεποιθήσει. Πᾶσαι αἱ ἰδέαι συναπαρτίζουσι σύστημα, πᾶσαι αἱ ἐννοιαὶ συναποτελοῦσιν ἑνιαῖον ὅλον καὶ συγκλείονται ἐν μιᾷ μόνῃ ἀπείρῳ ἐννοίᾳ, ἐν ἧ ὡς μέρη περιέχονται καὶ διὰ λογικοῦ δεσμοῦ πρὸς ἀλλήλας συνάπτονται. Αὕτη δὴ ἢ πάσας τὰς ἰδέας περιλαμβάνουσα ὀνομάζεται «ἀπόλυτος ἰδέα», καθ' ὅσον δὲ νοεῖται καθ' ἑαυτὴν ὡς λογικὴ ἰδέα τ. ἔ. ὡς μὴ ἐκδηλωθεῖσα εἰσέτι ἐν τοῖς πράγμασι, χρησιμεύει ὡς θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς Μεταφυσικῆς τοῦ προκειμένου φιλοσοφήματος. Ἡ ἀπόλυτος ἰδέα εἶναι τὸ αἰδίων κράτος τῶν ἐννοιῶν, ὁ ἀπειρος κόσμος τῶν ἰδεῶν καὶ ὁ θεῖος λόγος (ἢ θεία αἰτία) πάντων τῶν ὄντων. Λέγεται δὲ ἢ ἀπόλυτος ἰδέα καὶ «ἀπόλυτος λόγος», ὅστις ὅμως δὲν πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς ὑποκειμενικὴ ἢ πραγματικὴ τις νόησις ἀλλ' ὡς καθαρὸν σύστημα πασῶν τῶν ἐννοιῶν, πάντων τῶν προσδιορισμῶν τοῦ νοῦ. Λοιπὸν ἢ ἀπόλυτος ἰδέα ἢ ὁ ἀπόλυτος λόγος ἢ ἢ ἀπόλυτος ἀλήθεια εἶναι ἢ οὐσία τοῦ κόσμου, τὸ θεμελιώδες αἴτιον καὶ σταθερὸν περιεχόμενον πάντων τῶν φαινομένων. Ἡ οὐσιώδης αὕτη ἀρχὴ δὲν διατελεῖ ἡμῖν ἄδηλος καὶ ἀγνώριστος ἀλλὰ νοεῖται καὶ γινώσκεται. Οὐδεμίαν ὅμως ἔχομεν χρεῖαν νὰ ἀνιχνεύσωμεν αὐτὴν καὶ ἀνερευνήσωμεν ἐν τῷ κόσμῳ ὡς λανθάνουσαν αἰτίαν τῶν φαινομένων· διότι ὁ ἀπόλυτος λόγος δεσπάζει καὶ ἡμῶν καὶ εἶναι ἢ ἀληθινὴ αἰτία τῆς ἡμετέρας ὑπάρξεως. Ὅθεν ὁ ἐν ἡμῖν ἐνυπάρχων λόγος δύναται νὰ ἀντιλαμβάνηται τοῦ ἀπολύτου λόγου· «εἰ μὴ ἦτο τὸ ὄμμα ἡλιοειδές, πῶς θὰ ἠδύνατο νὰ παρατηρῆ τὸν ἥλιον καὶ εἰ μὴ εἶχομεν ἐν ἡμῖν τὸν θεόν, πῶς θὰ ἠδυνάμεθα νὰ θελγώμεθα ὑπὸ τοῦ θείου;». Νοεῖν ἄρα καὶ εἶναι ταυτίζονται¹. Βεβαίως ὁ ἐν ἡμῖν λόγος εἶναι συνειδητὴ νόησις ἀλλ' εἶναι πάντως νόησις τῶν αἰδίων ἐννοιῶν, αἵτινες ὡς «ἰδέαι» προηγήθησαν πάσης συνειδητῆς νοήσεως. Ἐν τῷ

¹ Εἰς τὴν παρὰ Πλωτίνῳ ἤδη καὶ ἄλλοις παλαιότεροις φιλοσόφοις ἀπαντῶσαν ἐννοίαν, καθ' ἣν τὸ νοεῖν καὶ τὸ εἶναι ταυτίζονται, ἤγαγε τὸν Ἐγγέλον μάλιστα ἢ φιλοσοφία τοῦ Καντίου καὶ τοῦ Φιχτίου. Πᾶν πραγματικὸν εἶναι, λέγει, ἔλλογον καὶ μόνον τὸ ἔλλογον εἶναι πραγματικόν· τὰ ὄντα πρόκειται ὡς διάφοροι μορφαὶ καὶ ἐκφάνσεις τοῦ αὐτοῦ λόγου. Ὅθεν εἶναι δυνατόν νὰ ἀναπαραγάγωμεν τὰ ὄντα πάντα διὰ τῆς κατὰ λόγον γνώσεως.

νοοῦντι προσωπικῶ πνεύματι καθίσταται συνειδητὴ ἡ ἀλήθεια ἣτις ὑπῆρχεν ἤδη καθ' ἑαυτὴν καὶ ἴσχυεν ἀνεπιγνώστως ἐξ αἰδίου. Τὸ πνεῦμα δὲ τοῦτο δὲν προσλαμβάνει τὴν ἀλήθειαν ἀλλ' ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὸν λόγον, ὅστις πάσας τὰς ἐννοίας περιλαμβάνει καὶ εἰς τὰ ἔξω ὄντα ἐκφαίνεται. Ἀρκεῖ μόνον νὰ στραφῶμεν πρὸς τὸν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς ἐνυπάρχοντα ἐκ τῶν προτέρων λόγον καὶ θὰ δυνηθῶμεν οἴκθην νὰ ἀναπτύξωμεν τὸ σύστημα τῶν ἐννοιῶν. Ὁ ἐνυπάρχων ἐν ἡμῖν λόγος εἶναι ἀνεξάρτητος ἀπὸ τῆς ὑποκειμενικῆς νοήσεως καὶ ταυτίζεται πρὸς τὸν διήκοντα διὰ πάντων λόγον, διὸ καὶ δὲν περιορίζεται ἐν τοῖς φαινομένοις. Ὁ ὢν δὲ καθ' ἑαυτὸν λόγος λαμβάνει ἐν τῇ συνειδήσει ἡμῶν ἐπίγνωσιν ἑαυτοῦ, νοεῖ καὶ γινώσκει ἑαυτόν. Ἐντεῦθεν συνάγεται ὅτι δὲν εἴμεθα, ὡς ὑπολαμβάνει ὁ Κάντιος, περιορισμένοι καὶ ἐγκεκλεισμένοι ἐν εἰδικοῖς τύποις ἐποπτείας καὶ νοήσεως οὐδὲ σκοποῦμεν τὰ ὄντα δι' ὑποκειμενικῶν οὕτως εἶπειν διόπτρων. Τὸ ἐναντίον κατὰ τὸν Ἑγελον ἀληθεύει¹, ὅτι δυνάμεθα πάντα νὰ γνωρίσωμεν καὶ οὐδὲν εἶναι ἀπρόσιτον εἰς τὸν ἀνθρώπινον λόγον. Διότι ὁ ἐν ἡμῖν λόγος δὲν διαφέρει τοῦ ἀπολύτου λόγου καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὑπάρχει ὡς καθολικὴ καὶ πάντας τοὺς περιορισμοὺς ὑπερπηδῶσα γνωστικὴ τῆς ἀληθείας δύναμις², ἀπόλυτος καὶ θεία δύναμις λαμβάνουσα γνησίαν καὶ καθαρὰν τὴν ἀλήθειαν³. Δυνάμεθα λοιπὸν ἀργιστὶ ἐξ ἡμῶν αὐτῶν νὰ ἀναπτύξωμεν τὸ σύστημα τῶν ἐννοιῶν καὶ ἀληθειῶν, ἐὰν μόνον

¹ Ὁ Ἑγελος ἐμφορεῖται ἀκραδάντου πεποιθήσεως ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη γνώσις εἰσδύεται εἰς τὰ μύχια τοῦ κόσμου. Ἡ πίστις, λέγει, εἰς τὴν δύναμιν τοῦ πνεύματος εἶναι ὁ πρῶτος ὕρος τῆς φιλοσοφίας· ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ τιμᾷ ἑαυτὸν ὡς πλείστου ἄξιον. Ἡ δὲ λανθάνουσα τοῦ σύμπαντος φύσις οὐδεμίαν κέκτηται δύναμιν, ὥστε νὰ ἐναντιῶται πρὸς τὸ θάρρος τῆς γνώσεως· ἡ φύσις πρέπει νὰ καταστῇ προσιτὴ εἰς τὴν γνώσιν καὶ νὰ ἀποκαλύψῃ τὸ βάθος αὐτῆς καὶ τὸν πλοῦτον. Ἀποκρούει ἄρα ὁ φιλόσοφος τὴν γνώμην τοῦ Καντίου καθ' ἣν ἡ γνώσις περιορίζεται ἐν μόνοις τοῖς ἐξ ἡμῶν ἠρτημένοις φαινομένοις, ὑφ' ἃ παραμένει ἀδιάγνωστος ἡ ἀληθὴς οὐσία. Ὁ τοιοῦτος ἰσχυρισμὸς θὰ ἀνῆρει ἑαυτόν, διότι ἡ γνώσις τῶν ὀρίων μαρτυρεῖ τὴν ὑπέρβασιν αὐτῶν.

² Εἶναι, λέγει, πλημμελής ἡ ἀπόπειρα τοῦ θέλοντος πρὶν ἀρξῆται τοῦ γινώσκειν νὰ ἐξεύρῃ δι' ἐλέγχου τὴν ἱκανότητα τῆς γνώσεως καὶ τὴν ἔκτασιν αὐτῆς. Τοιαύτη τις ἐπιχείρησις εἶναι ἄτοπος καὶ παρεμφερὴς πρὸς τὴν πρόθεσιν τοῦ σχολαστικοῦ, ὅστις ἐπεθύμει πρὸ τοῦ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ ὕδωρ νὰ μάθῃ νὰ κολυμβᾷ. Ὅπως ἐν τῷ ὕδατι μόνον μανθάνομεν νὰ κολυμβῶμεν, οὕτω καὶ ἐν τῇ γνώσει μόνον μανθάνομεν τὴν δύναμιν αὐτῆς· δὲν ἐπιτρέπεται νὰ καθιστῶμεν πρῶτον ὑποκείμενον τῆς γνώσεως τὴν φύσιν καὶ τὰ ὄρια αὐτῆς.

³ «Ὁ λέγων περὶ τοῦ ἀνθρωπίου μόνον λόγου ψεύδεται κατὰ τοῦ πνεύματος».

ἐπιστήσωμεν δεόντως τὴν προσοχὴν εἰς τὸ λανθάνον περιεχόμενον τοῦ ἡμετέρου λόγου.

3. Ἡ αὐτογνωσία τοῦ λόγου τοῦ ἐν ἡμῖν τελεῖται οὐχὶ κατὰ τρόπον μυστικὸν ἀλλὰ κατ' αὐστηρὰν ἐπιστημονικὴν μέθοδον¹. Ὅποτε ὁ λόγος εἶναι σύστημα ἐννοιῶν κατ' ἐσωτερικὰς σχέσεις συναπτομένων, πρέπει νὰ μάθωμεν τὸν νόμον τῆς λογικῆς προόδου τῶν ἐννοιῶν καὶ τότε θὰ δυνηθῶμεν μεθοδικῶς δομώμενοι ἀπὸ τινος ἰδέας νὰ ἀναπτύξωμεν πάσας τὰς ἐν τῇ ἀπολύτῳ ἰδέᾳ περιεχομένας ἐννοίας. Ἐπὶ τῇ βάσει αὐστηρᾶς καὶ μεθοδικῆς προόδου ὁ ἐν ἡμῖν λόγος θὰ διακρίνη πάσας τὰς διηρθρωμένας καὶ τὸ κράτος τῶν ἰδεῶν συναποτελοῦσας ἐννοίας. Ἐν ἑαυτῷ δηλαδή ὁ ἀνθρώπινος λόγος θὰ ἀνεύρη τὰς ἀρχηγόνους καὶ αἰδίους ἐννοίας, ὧν ἐκδήλωσις εἶναι πάντα τὰ ὄντα. Οὕτω θὰ δυνηθῆ ἀρχῆθεν καὶ ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας νὰ κατασκευάσῃ τὸν κόσμον, νὰ παραγάγῃ μεθοδικῶς ἐκ τοῦ καθαροῦ λόγου τὰ φαινόμενα καὶ τὰς βαθμίδας τοῦ πραγματικοῦ κόσμου. Ἐὰν ὁ κόσμος εἶναι ἔκφρασις τῶν βαθμιαίως καὶ μεθοδικῶς ἀναπτυσσομένων ἐννοιῶν, ἔπεται ὅτι ὁ τὰς ἐννοίας περιλαμβάνων ἀνθρώπινος λόγος δύναται ἀφ' ἑαυτοῦ νὰ κατανοήσῃ τὸ σύμπαν καὶ νὰ παραγάγῃ τοὺς τύπους καὶ τοὺς νόμους τῶν φαινομένων². Ὅπως ἡ ἀπόλυτος ἀρχὴ παράγει πάντα κατ' ἐσωτερικὴν ἀνάγκην καὶ ἐν ὠρισμένη τάξει, οὕτω καὶ ὁ λόγος ἡμῶν δύναται κατὰ τὴν αὐτὴν ἀνάγκην καὶ ἐν τῇ αὐτῇ τάξει νὰ ἀναπαραγάγῃ πᾶσαν τῶν ὄντων τὴν ποικιλίαν. Ὅπως δ' ἐν τῷ ἀπολύτῳ λόγῳ οὕτω καὶ ἐν τῷ λόγῳ ἡμῶν ὑπάρχει βαθμολογικὴ διάταξις ἐννοιῶν,

¹ Μέσον διαιγνωστικὸν τῆς ἀληθείας καὶ ὄργανον τῆς φιλοσοφίας δὲν εἶναι τῷ Ἐγέλῳ οὔτε ἡ μεγαλοφυΐς ἐνόρασις ἢ ἡ νοητικὴ ἐποπτεία ἢ δι' αἰφνιδίου ἄλματος πιστεύουσα ὅτι φθάνει εἰς τὸ τέλος τῆς γνώσεως τοῦ ἀπολύτου, καθὰ ἐδόξαζεν ὁ Schelling, οὔτε πάλιν ὁ νοῦς ὁ κατ' ἀφαίρεσιν (δι' ἀφρημένων ἐννοιῶν) διαλογιζόμενος καὶ ἐν τῇ χώρᾳ τῶν φαινομένων περιοριζόμενος, ὡς ἐγνωμάτευεν ὁ Κάντιος. Ἡ μὲν ἐποπτεία καὶ ἐνόρασις οὔτε μέθοδος ἐπιστημονικὴ εἶναι οὔτε πέρα τοῦ μερικοῦ χωρεῖ, ὁ δὲ νοῦς ποιεῖ τὸ ἀπόλυτον ὑπερβατικὸν καὶ καταλείπει τὴν ἀληθῆ τῶν πραγμάτων οὐσίαν ἀδιάγνωστον. Ἀντὶ τούτων πρέπει νὰ τεθῆ ὁ λόγος ὡς δύναμις τῆς «συγκεκριμένης» ἐννοίας, ἣτις δὲν ἀποκρούει τὴν ἐναντίαν ἀλλὰ συνδιαλλάττεται πρὸς αὐτὴν καὶ χωρεῖ ἀπὸ τῆς θέσεως εἰς τὴν ἀντίθεσιν καὶ μετ' αὐτῆς εἰς τὴν σύνθεσιν. Ἡ συγκεκριμένη ἐννοία ζητεῖ τὸ καθόλου ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον, τὸ ἄπειρον ἐν τοῖς πεπερασμένοις, τὸ ἀπόλυτον ἐν τῷ κόσμῳ, τὴν οὐσίαν ἐν τοῖς φαινομένοις.

² Ὁ ἡμέτερος λόγος ὡς συνειδητὸς διαγιγνώσκει τὸν αἰδιον προσυνείδητον λόγον, ὅστις εἶναι τὸ σύστημα πασῶν τῶν ἐννοιῶν καὶ ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν πάντων τῶν πραγματικῶν. Διαγιγνώσκων λοιπὸν τὸ σύστημα τῶν ἐννοιῶν κατανοεῖ ἐκ τῶν προτέρων τὸ σύμπαν.

αἴτινες ἀχρόνως ἀναπτύσσονται βαθμηδὸν ἀπὸ τῆς κατωτάτης καὶ κενωτάτης μέχρι τῆς ἀνωτάτης καὶ περιεκτικωτάτης ἐννοίας. Ἡ ἀνάπτυξις αὕτη συντελεῖται κατὰ τὸν νόμον τῆς διαλεκτικῆς καὶ ἔχει παρορμῶσαν δύναμιν τὴν ἀντίφασιν. Ἡ ἐννοια δηλαδὴ κέκτηται ζωὴν καὶ κίνησιν καὶ τείνει φύσει εἰς τὴν ἐναντίαν αὐτῆς· περιέχει ἐν ἑαυτῇ τὴν ἰδίαν αὐτῆς ἄρνησιν καὶ οὕτω μεταβαίνει εἰς τὴν ἀντίθετον, ἣτις πάλιν περιέχει ὡσαύτως ἄρνησιν καὶ προάγει εἰς ἀνωτέραν τρίτην ἐννοίαν, ἐν ἣ αἱ ἀντιθέσεις ἐκεῖναι συνδιαλλάττονται καὶ συνεννοῦνται. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ νέᾳ ταύτῃ ἐννοίᾳ ἀνακύπτει ἄλλη ἀντίθεσις προβιβάζουσα τὴν λογικὴν ἀνάπτυξιν, ἕως οὗ ἐν τῇ περιεκτικωτάτῃ καὶ ἀπείρῳ ἰδέᾳ φθάσωσι πᾶσαι αἱ ἀντιθέσεις εἰς τελείαν καὶ ὀριστικὴν συνδιαλλαγήν καὶ συνένωσιν. Διὰ τῆς τοιαύτης αὐτοκινησίας τῶν ἐννοιῶν παρορμωμένης ὑπὸ τῆς ἀντιφάσεως ἀπαρτίζεται τὸ σύστημα τοῦ καθαρῦ λόγου καὶ συντελεῖται ἡ ἀπόλυτος ἰδέα. Θέσις καὶ ἀντίθεσις καὶ σύνθεσις (ἐνότης τῶν δύο ἀντιθέτων) ἀποτελεῖ τὸν τριαδικὸν ῥυθμόν, καθ' ὃν γίνεται κατὰ πρῶτον ἡ ἀνάπτυξις ἐν τῷ λογικῷ βασιλείῳ τῶν καθαρῶν ἐννοιῶν¹. Δυνάμεθα δὲ τὴν αἰδίον τῶν ἐννοιῶν ἐκείνων αὐτοκινησίαν τὴν ἄγουσαν εἰς τὴν ἀποτελέσειν τοῦ ὅλου κόσμου τῶν ἰδεῶν νὰ ἀναπαραστήσωμεν καὶ ἀναπαραγάγωμεν, εἰ μόνον ἐποπτεύσωμεν τὴν συντελουμένην ἀνάπτυξιν τῶν ἰδίων ἡμῶν ἐννοιῶν. Ἐν τῇ πορείᾳ τῶν ἡμετέρων ἐννοιῶν ἐνορῶμεν τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐν τῷ ἀπολύτῳ λόγῳ περιλαμβανομένων ἐννοιῶν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ τοῦ πραγματικοῦ κόσμου. Διότι ὁ κόσμος, ὅτε φυσικὸς καὶ ὁ πνευματικὸς, κινεῖται καὶ ἀναπτύσσεται ὡσαύτως διὰ τῆς ἀντιφάσεως· ἡ τοῦ κόσμου ἀνάπτυξις ὑπέκει εἰς τὸν νόμον τῆς τριμελοῦς διαλεκτικῆς. Μόνον δι' ἀντιθέσεων καὶ ἀντιφάσεων, διὰ θέσεως καὶ ἀντιθέσεως, γίνεται ἡ πρόοδος εἰς ἀνωτέρας μορφάς· ὅσα δὲ ὑψηλότεραι εἶναι αἱ βαθμίδες, τόσα ἰσχυρότεραι ἀνακύπτουσιν αἱ διαλυτέαι ἀντιφάσεις. Πᾶσαι αἱ μερικαὶ τῆς ὑπάρξεως μορφαὶ εἶναι ἀντιφάσεις διαλυόμεναι ἐν ἄλλῃ τινὶ μορφῇ καὶ σύμπαν τὸ πεπερασμένον εἶναι ἄλυσις μορφῶν προερχομένων ἐξ ἄλλων διὰ τῆς προκινούσης δυνάμεως τῆς ἀντιφάσεως².

¹ Ὁ Ἐγγελοσ διηκρίβωσεν ἐπιμελῶσ καὶ ἐφήρμοσεν ἐπιμόνως τὴν ὑπὸ τοῦ Φιχτίου ἐπινοηθεῖσαν καὶ ὑπὸ τοῦ Schelling ἐνιαχοῦ ἐπαναληφθεῖσαν ἀρχὴν τῆς ἀναπτύξεως, ἣτις βαίνει κατὰ τὸν τριαδικὸν ῥυθμόν τῆς θέσεως καὶ ἀντιθέσεως καὶ συνθέσεως.

² Ὅταν τὸ πεπερασμένον φθάσῃ εἰς τὸ ἀκρότατον σημεῖον, ἀρχεται διαλυόμενον καὶ μεταβαλλόμενον εἰς τὸ ἐναντίον. Οὕτως ἡ ἀναρχία μεθίσταται εἰς δεσποτεῖαν, τὸ δίκαιον εἰς ἀδικον, ἡ ζωὴ εἰς θάνατον, τὸ φῶσ εἰς σκότος. Ἡ

4. Καὶ αὐτὸ τὸ Ἀπόλυτον ὑπείκει εἰς τὸν θεμελιώδη νόμον τῆς τριμελοῦς διαλεκτικῆς ἀναπτύξεως. Ἡ ἀπόλυτος δηλαδὴ ἰδέα κατὰ τὸν νόμον τοῦτον μεταβαίνει εἰς τὴν ἀντίθεσιν αὐτῆς, ἐξέρχεται «ἐκ τοῦ εἶναι ἐν ἑαυτῇ» (In sich sein) εἰς τὸ «ἐτέρως εἶναι» αὐτῆς (Andersein), ἐκ τῆς ἰδέας εἰς τὴν φύσιν. Ἡ δὲ φύσις πάλιν, ἐν ἣ ἡ ἔννοια εἶναι διεσπαρμένη, ὡς περιέχουσα διαλυτέαν ἀντίφασιν χωρεῖ κατὰ λογικὴν ἀνάγκην ὑπὲρ ἑαυτὴν εἰς τὸ πνεῦμα, εἰς τὴν συλλογὴν καὶ αὐτογνωσίαν τῆς ἔννοιας· τέλος διὰ τῆς ἔννοιας συντελεῖται ἐν τῷ ἀπολύτῳ πνεύματι ἡ πλήρης ἐνότης καὶ παντελής συνδιαλλαγή τῶν ἀντιθέσεων. Ἄλλ' ὡς παρακολουθήσωμεν ἐξ ἀρχῆς ἀκριβέστερον τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀπολύτου. Ἡ ἀσυνείδητος εἰσέτι καὶ ἀπόλυτος ἰδέα ἢ, ἄλλως εἰπεῖν, ὁ μὴ συνειδητὸς ἔτι ἀπόλυτος λόγος ὑπάρχει ἐνιαῖον σύστημα ἐννοιῶν, δὲν εἶναι εἰσέτι πραγματικὴ ὑπαρξις καὶ πραγματικὴ οὐσία. Ἀποτελεῖ δηλονότι τὸ κράτος τῆς αἰδίου ἀληθείας καὶ προηγείται ἀχρόνως πάσης ὑπάρξεως. Ἐν ἄλλοις λόγοις αἱ ἔννοιαι ἐκεῖναι συνιστῶσι τὰς αἰδίους οὐσίας πάντων τῶν ὄντων καὶ ὡς τοιαῦται δὲν εἶναι αὐτὰ τὰ πραγματικὰ ὄντα ἀλλ' ἀπλῶς τὸ δυνάμει εἶναι πάντων τῶν πραγματικῶν. Ἡ ἰδέα ὡς τοιαύτη ὑπάρχει τὸ δυνάμει εἶναι ἢ, ὡς λέγει ὁ Ἐγγελος, τὸ καθ' ἑαυτὸ εἶναι (An sich sein), οὐχὶ τὸ ἐνεργεῖα καὶ πρὸς ἑαυτὸ εἶναι (Für sich sein). Κατὰ πρῶτον δὲ διὰ τοῦ ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ κόσμου ἐκδηλοῦται τὸ κράτος τῶν καθαρῶν ἐννοιῶν καὶ λογικῶν οὐσιῶν. Διότι ὁ αἰδιος λόγος δὲν εἶναι μόνον ἀπλῆ ἰδέα ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ κόσμῳ ἐκδηλουμένη πραγματικότης· τὸ ἔλλογον εἶναι πραγματικὸν ἐν τῷ κόσμῳ συντελούμενον. Πλὴν ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἡ ἰδέα προηγείται τοῦ κόσμου κατὰ χρόνον καὶ ὅτι ἤτό ποτε κράτος ἰδεῶν ἄνευ κόσμου. Καὶ ὁ ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ κόσμος ὑπάρχει κατὰ τὸν Ἐγγελον αἰδιος, εἰ καὶ ἡ ἰδέα εἶναι ἢ λογικὴ προϋπόθεσις, τὸ αἰδιον πρότερον τοῦ κόσμου ὡς τὸ δυνάμει εἶναι αὐτοῦ. Ὅπως ἂν ἔχη, βέβαιον θεωρεῖται ὅτι ἡ ἰδέα κρατεῖ καὶ ἐνεργεῖ ἐν τῷ κόσμῳ. Αἱ ἰδέαι ἔχουσι τὴν δύναμιν τοῦ νὰ τελειῶσιν ἑαυτὰς καὶ νὰ ἐμφανίζωνται ὡς πραγματικὰ ὄντα. Οὕτω κόσμος εἶναι ἢ ἐν τοῖς πράγμασιν ἐκδήλωσις τῶν ἰδεῶν καὶ ἔκφρασις τῆς πάσας τὰς

ἀντίφασις ἢ, ὡς λέγει ὁ Ἐγγελος, ἢ ἐν τῷ «εἶναι» ἀρνησις δὲν εἶναι ὀριστικὴ καὶ ἀπόλυτος ἀλλὰ μέλλει νὰ ἀρθῇ χρησιμεύουσα ἤδη ὡς ἀναγκαῖα διόδος εἰς ὑπερτέραν ἐνότητα, ἣτις περιέχει τὴν τε θέσιν καὶ τὴν ἀρνησιν. Ἐκαστῇ λοιπὸν ἀνωτέρῳ βαθμῇ περιλαμβάνει πάσας τὰς κατωτέρας καὶ ἢ ὅλη ἀνάπτυξις αἰετῶς πλουτιζομένη καταλήγει τέλος εἰς τὸ πάντα περιλαμβάνον καὶ συνενοῦν ἀπόλυτον πνεῦμα.

ἐννοίας συμπεριλαμβανούσης ἀπολύτου ιδέας. Ἡ ιδέα συντελεῖται, ὁ λόγος μεθίσταται εἰς ὑπαρξιν, τὸ ἔλλογον γίνεται πραγματικόν. Κατὰ πρῶτον δ' ἐκφαίνεται ἡ ιδέα ὡς ἀπλή φύσις. Πᾶσαι αἱ ἐν τῇ ἀπολύτῳ ιδέᾳ ὡς ἐνιαῖον καὶ ἀδιάσπαστον ὄλον συναπτόμεναι ἐννοιαὶ ἐνσαρκοῦνται εἰς τὴν πληροῦσαν τὸν χῶρον ἐνυλον φύσιν. Ἀλλ' αἱ ἐννοιαὶ αἱ ἐν τῇ ἀπολύτῳ ιδέᾳ ὑπάρχουσαι μόνον ὡς μέλη ἐνὸς ὄλου διασπῶνται καὶ διαχωρίζονται εἰς μυρίας φυσικῶν ὄντων μορφάς. Ἐκάστη δ' ἐν τῇ φύσει μορφή εἶναι ἐνσάρκωσις ἐννοίας καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἐκπρόσωπος τῆς αἰδίου ιδέας. Ὅτι λοιπὸν ἐν τῇ καθαρῇ ιδέᾳ ὑπῆρχε κατ' ἀδιάσπαστον ἐνότητα, νῦν δὲ ἐν τῇ φύσει διατέμνεται εἰς παντοίας μορφάς καὶ διακρίνεται εἰς ποικίλας ἀντιθέσεις. Καὶ ὁμῶς ἀναφαίνεται καὶ ἐνταῦθα ἡ τῆς ιδέας ἐνότης, διότι πάντα τὰ ὄντα ἐν θαυμαστῇ συμφωνίᾳ πρὸς ἄλληλα συνδεόμενα συναπαρτίζουσιν ἐν μέγα σύνολον, ὅπερ ὀνομάζεται κόσμος. Ἀλλὰ πλὴν τῆς ἐξωτερικῆς ταύτης ἐνότητος παραμένει ὡς κύριον γνῶρισμα τῆς φύσεως ὁ χωρισμὸς τῶν ἐννοιῶν εἰς παντοίας μορφάς καὶ φυσικὰς ὑπάρξεις· ἡ ἐν τῇ ἀπολύτῳ ιδέᾳ ἐνότης ἐμφανίζεται ἐν τῇ φύσει διασπασμένη εἰς ἀπείρους μορφάς. Ἐκάστη δὲ φυσικὴ ὑπαρξις ἐξαγγέλλει τινὰ ιδέαν χωρὶς νὰ νοῆ καὶ καταλαμβάνη αὐτήν· ἡ ἐννοια εἶναι βεβυθισμένη ἐν τῷ φυσικῷ καὶ πραγματικῷ ὄντι καὶ λανθάνει ἐν αὐτῷ. Ὅθεν χαρακτηρίζεται ἡ φύσις ὡς ἀλλοτριώσις τῆς ιδέας ἀφ' ἑαυτῆς, τὸ «ἄλλως εἶναι» τῆς ιδέας, «ἀποστασία τῆς ιδέας ἀφ' ἑαυτῆς». Βεβαίως ἡ φύσις διὰ τοῦ πλήθους τῶν ὄντων κατοπτρίζει τὴν λαμπηδόνα τῆς ἀπολύτου ιδέας ἀλλὰ πάντως ὁμῶς ἐξαγγέλλει τὴν ιδέαν ἀμυδροῶς καὶ ἀσθενῶς καὶ εἶναι κατὰ τοῦτο ἡ ἄρνησις ἐκείνης. Ἡ ιδέα ἐκ τοῦ βασιλείου τοῦ λόγου εἰς τὴν φύσιν ἐξερχομένη δὲν ἐφικνεῖται τῆς ἀληθινῆς αὐτῆς τελειότητος ἀλλ' ἀλλοτριοῦται ἀφ' ἑαυτῆς, ἀποξενοῦται τῆς αἰδίου καὶ ἀρχηγόνου αὐτῆς ἐνότητος. Περιλαμβάνει δὲ ἡ φύσις ὄντα κατὰ βαθμολογικὴν σειρὰν διακρινόμενα καὶ ἐνσαρκοῦντα τὰς ἐν τῇ ἀπολύτῳ ιδέᾳ κατὰ λογικὴν διαδοχὴν περιεχομένας ἐννοίας. Ἀρχεται ἀπὸ τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου καὶ καταλήγει εἰς τὰ ἔχοντα ζωὴν. Πᾶσα δὲ ἡ ἐν τῇ φύσει βαθμολογικὴ διάταξις δὲν εἶναι ἐν χρόνῳ διαδοχὴ καὶ ἐξ ἀλλήλων ἀνάπτυξις τῶν ὄντων ἀλλὰ τῶν παντοίων βαθμίδων σύγχρονος ἀκολουθία. Ἡ κατωτέρα δηλαδὴ βαθμὶς προηγεῖται τῆς ἀνωτέρας οὐχὶ χρονικῶς καὶ πραγματικῶς ἀλλὰ μόνον λογικῶς καὶ ἰδεατῶς. Τὰ παροδικὰ ὄντα ἀνήκουσιν εἰς διαφόρους κατὰ βαθμὸν σειράς, αἵτινες ὑπάρχουσι πᾶσαι ἐν τῇ φύσει σύγχρονοι.

5. Ἐπὶ τῆς ἀνωτάτης βαθμίδος τῆς ἀναπτύξεως, ἐνθα ἴσταται ὁ

ἄνθρωπος, χωρεῖ ἢ φύσις ἐπέκεινα ἑαυτῆς καὶ μεταβαίνει εἰς τὸ «ἕτερον ἑαυτῆς», τ. ἔ. εἰς τὸ πνεῦμα. Ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐπιφαίνεται τὸ πνεῦμα, οὐ τὸ κράτος εἶναι ἢ δευτέρα καὶ ἀνωτέρα ἔκφρασις τῆς ἀπολύτου ἰδέας. Καὶ τὸ πνεῦμα δὲ τοῦτο, ἢ καθόλου πνευματικὴ ζωὴ, ἐκδηλοῖ ἔργῳ τὴν ἰδέαν οὐχὶ ὅμως ὅπως ἢ φύσις ἀλλὰ κατὰ διάφορον τρόπον. Τὰ μὲν φυσικὰ ὄντα ἐκφράζουσιν ἔννοιάν τινα χωρὶς νὰ νοῶσι καὶ καταλαμβάνωσιν αὐτήν ὁ δὲ ἄνθρωπος νοεῖ ἑαυτὸν καὶ διὰ τῆς αὐτοσυνειδησίας καταλαμβάνει ἑαυτὸν αὐτὸς ὡν ὑποκείμενον ἅμα καὶ ἀντικείμενον. Τὸ πνεῦμα ἄρα εἶναι ἢ ἐνσαρκωθεῖσα καὶ ἑαυτὴν νοοῦσα ἔννοια ἢ, ἄλλως εἰπεῖν, εἶναι ἢ ἔννοια ἣτις εἰς τὰ φυσικὰ καὶ ἔνυλα ὄντα βυθισθεῖσα ἐπανέρχεται εἰς ἑαυτήν. Ἐν μὲν τῇ φύσει πᾶσαι αἱ ἐπὶ μέρους ἔννοιαι τῆς ἀπολύτου ἰδέας διαχωρίζονται καὶ διακρίνονται εἰς διάφορα καὶ μυρία ἐν χρόνῳ ὄντα, ἐν δὲ τῷ πνεύματι συλλέγονται καὶ συναπτονται εἰς νέαν ἐνότητα. Πᾶσαι τῶν φυσικῶν ὄντων αἱ διακρίσεις αἴρονται κατὰ μικρὸν καὶ ὑπερνικῶνται ἐν τῇ ἱστορικῇ τῆς ζωῆς τοῦ πνεύματος ἀναπτύξει. Ἐν τῷ πνευματικῷ λοιπὸν τῆς ἀνθρωπότητος βίῳ πᾶσαι αἱ κατὰ μέρος ἔννοιαι τῆς ἀπείρου ἰδέας αἱ εἰς τὴν φύσιν ἐξεληθοῦσαι καὶ διακριθεῖσαι συλλέγονται εἰς ἑαυτὰς καὶ ἐπιστρέφουσιν εἰς τὴν ἀρχέγονον αὐτῶν ἐνότητα. Ἄλλ' ἐνῶ ἢ ἐνότης τῶν ἐννοιῶν εἶναι ἐν τῇ ἀπολύτῳ ἰδέᾳ ἀνεπίγνωστος, καθίσταται τοῦναντίον συνειδητὴ καὶ γνωστὴ ὑπὸ τοῦ πνεύματος. Πνεῦμα εἶναι ἢ καταστάσα ἑαυτῇ συνειδητὴ ἔννοια. Οὕτως αἱ ἔννοιαι ἐκτὸς ἑαυτῶν γινόμεναι καὶ εἰς τὴν φύσιν ἐκδηλωθεῖσαι ἐπιστρέφουσιν εἰς ἑαυτὰς ἐν τῷ πνεύματι. Ἀλλὰ τοῦτο συντελεῖται μόνον κατὰ μικρὸν καὶ ἐν μακρῷ ἀναπτύξεως σταδίῳ. Τὸ ἐπιφαινόμενον πνεῦμα, κατ' ἀρχὰς βεβυθισμένον καὶ ἐστραμμένον εἰς τὰ φυσικὰ ὄντα, ὀφείλει διὰ σκληροῦ ἀγῶνος νὰ ὑπερνικήσῃ τὴν πρὸς τὰ πρόσγεια καὶ πεπερασμένα ἕσπην καὶ νὰ ἀνυψωθῇ εἰς τὸ καθολικὸν καὶ ἀπείρον τῆς ἐνδομάχου αὐτοῦ οὐσίας. Διότι τὸ πεπερασμένον πνεῦμα εἶναι κατὰ βᾶθος ἀπείρος καὶ περιεκτικὴ πάντων ἔλλογος δύναμις καὶ ὁρμῶν πρὸς τελείωσιν δὲν ἡσυχάζει, ἕως οὗ φθάσῃ εἰς τὴν ἐνδοτάτην καὶ ἀπείρον αὐτοῦ οὐσίαν. Ὁ πνευματικὸς τῆς ἀνθρωπότητος βίος ἀνυψοῦται αἰεὶ ἐν τῇ ἱστορικῇ ἀνελίξει ἀπὸ τῆς βαθμίδος τοῦ πεπερασμένου εἰς τὴν τοῦ ἀπείρου. Κατὰ μικρὸν δὲ γίνεται συνειδητὴ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ πνεύματι ἢ ἀπόλυτος ἰδέα καὶ τότε τὸ νοοῦν ἐν ἡμῖν εἶναι ὁ ἀπόλυτος λόγος. Οὕτως ἢ ἀπείρος ἔννοια ἢ ὁ ἀπόλυτος λόγος ἐξικνεῖται εἰς ἑαυτόν, ἔρχεται εἰς αὐτογνωσίαν· κατὰ τοιοῦτον τρόπον ἐκφαίνεται αὐτὸ τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα καὶ ἔχει ἐνδιαίτημα τοῦ ἀνθρώπου τὸ πνεῦμα. Τὸ ἀπόλυτον

πνεῦμα εἶναι ὁ ἄπειρος λόγος συνειδῶς καὶ νοῶν ὡς ὑποκείμενον, εἶναι ἢ ἀπόλυτος ἰδέα ἢ φθάσασα εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῆς συνειδητὴν κατανόησιν, ἢ ἄπειρος νόησις ἢ οὐσα αὐτὴ ὑποκείμενον ἅμα καὶ ἀντικείμενον, ὁ αἰδιος τοῦ κόσμου λόγος κατανοῶν ἑαυτὸν μεθ' ὅλου τοῦ λογικοῦ αὐτοῦ πλουσίου περιεχομένου.

Λοιπὸν τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα ἐκφαίνεται καὶ ἔρχεται εἰς ἐνέργειαν τὸ μὲν διὰ τῆς φύσεως τὸ δὲ διὰ τῆς ζωῆς τοῦ πεπερασμένου πνεύματος. Διὰ πάσης τῆς λειτουργίας τοῦ πεπερασμένου κόσμου περαίνεται ὁ κύκλος τῆς ἀπολύτου ἰδέας καὶ συγκλείεται ἐν τῷ ἀπολύτῳ πνεύματι. Τοῦτο δὴ εἶναι καθ' Ἐγγελον ὁ θεός, ὅστις ἐν τῇ ἐκφάνσει καὶ ἐνεργείᾳ αὐτοῦ ἠρτῆται ἐκ τοῦ κόσμου, τῆς φύσεως δηλονότι καὶ τοῦ πεπερασμένου πνεύματος. Θεὸς δὲν εἶναι εἰσέτι ἢ ἀρχέγονος καὶ ἀπόλυτος ἰδέα ἄλλ' ὁ συνειδῶς ἑαυτὸν λόγος τοῦ κόσμου· θεὸς εἶναι τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα. Ὅποτε ὁ θεὸς εἶναι ὄντως ἀπόλυτον πνεῦμα, εἶναι θεὸς μόνον καθ' ὅσον ἢ ἀπόλυτος ἰδέα ἐξερχομένη τοῦ ἀρχῆθεν ἀπλῶς λογικοῦ καὶ ἀσυνειδήτου «εἶναι» αὐτῆς φθάνει ἐν τῷ νοοῦντι πνεύματι τοῦ ἀνθρώπου εἰς τελείαν αὐτοσυνειδησίαν καὶ καθίσταται ὑποκείμενον ἅμα καὶ ἀντικείμενον τῆς ἑαυτῆς νοήσεως. Ὁ θεὸς ὑπάρχει μόνον καθ' ὅσον γινώσκει ἑαυτόν, ἢ δὲ αὐτογνωσία τοῦ θεοῦ εἶναι ἢ αὐτοσυνειδησία αὐτοῦ γινομένη ἐν τοῖς ἀνθρώποις. Ἡ παρὰ τῶν ἀνθρώπων δηλαδή γνῶσις τοῦ θεοῦ εἶναι ἢ γνῶσις, ἣν ὁ θεὸς ἔχει αὐτὸς ἑαυτοῦ. Ὑπάρχει ἄρα ὁ θεὸς ὡς πνεῦμα ἐν πᾶσι τοῖς πνεύμασι· νοεῖ ἑαυτὸν μόνον διὰ τῶν νοούντων πνευμάτων καὶ καθ' ἀκολουθίαν δι' ὅλου τοῦ κόσμου, οὕτω δὲ μόνον εἶναι θεός.

ὅ. Κατὰ τὴν θεωρίαν τῆς τοῦ κόσμου ἀναπτύξεως τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα ἐμφανίζεται, καθὰ ἐν τοῖς πρόσθεν ὑπεδείχθη, ὡς τὸ τελευταῖον καὶ ἐξ ἄλλων ἠρτημένον· τῇ ἀληθείᾳ δ' ὅμως εἶναι κατὰ τὸν Ἐγγελον συγχρόνως τὸ πρῶτον καὶ τὸ πάντων κανονιστικόν· εἶναι τὸ πρῶτον καὶ τὸ τελευταῖον, τὸ αἴτιον καὶ ὁ σκοπὸς πάντων τῶν ὄντων. Ἐλέχθη μὲν ὅτι ἢ καθαρῶς λογικὴ ἰδέα ἔρχεται πρῶτον εἰς τὸν πραγματικὸν κόσμον καὶ διὰ τῆς φύσεως καὶ τοῦ πεπερασμένου πνεύματος φθάνει τέλος κατὰ τὸν ὑπέρτατον πνευματικὸν τῆς ἀνθρωπότητος βίον εἰς τὸ νοοῦν ἑαυτὸ ἀπόλυτον πνεῦμα· ἀλλ' ἐμφαντικῶς ἐδηλώθη ὅτι ἢ ἰδέα δὲν πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς προηγουμένη καὶ προτέρα κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ χρόνου. Τοῦναντίον δὲ πρέπει ἢ σχέσις νὰ ἀντιστραφῇ κατὰ τὴν μεταφυσικὴν τάξιν θεωρουμένη· τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα καὶ ἢ ἑαυτὴν γινώσκουσα ἄπειρος ἰδέα εἶναι τὸ πρῶτον καὶ δὴ καὶ τὸ μόνον ὄν. Ἡ ὅλη δηλαδή τοῦ ἀπολύτου πνεύματος ἀνά-

πτυξις, ἣν ἐθεωρήσαμεν ἀρχομένην ἀπὸ τῆς ἰδέας, εἶναι κατ' ἀλήθειαν ἢ ἄχρονος καὶ ἐξ αἰδίου συντετελεσμένη ἐκδήλωσις τοῦ ἀπολύτου πνεύματος. Ἐν μὲν τῇ κατὰ χρόνον ὑπάρξει ἢ ζωῇ τοῦ ἀπολύτου πνεύματος ἐρείδεται ἐπὶ τῆς φύσεως καὶ θεμελιοῦ αὐτὴν ἐπὶ τῆς λογικῆς ἰδέας· κατὰ δὲ τὴν μεταφυσικὴν καὶ ἄχρονον ἀλήθειαν τὸ αἰδίον πνεῦμα εἶναι τὸ πρῶτον καὶ ἔχει συντελέσει τὴν ἐκ τῆς ἀπλῆς ἰδέας ἀνάπτυξιν αὐτοῦ αἰδίως· ὥστε τὸ πνεῦμα εἶναι κατ' ἀλήθειαν πρότερον τῆς φύσεως. Τὸ Ἄπόλυτον ἢ ὁ θεὸς εἶναι τὸ μόνον ὄν, ἢ ἀληθῆς ἐνότης, ἢ ἀπόλυτος ἰδέα ἢ ὁ ἀπόλυτος λόγος ὁ ἐκδηλούμενος ὡς κόσμος καὶ συνειδῶς ἑαυτὸν ὡς πνεῦμα. Διακρίνεται δηλαδὴ τὸ Ἄπόλυτον ἐν ἑαυτῷ ὡς φύσις καὶ πνεῦμα, ἐξέρχεται ἐκ τῆς ἐνότητος εἰς τὰς ἀντιθέσεις ταύτας καὶ ἅμα ἐπιστρέφει ἐξ αὐτῶν εἰς τὴν αἰδίον ἄρρηκτον ἐνότητα· εἶναι ἢ αἰωνία συνδιαλλαγὴ τῶν ἀντιθέσεων τῆς φύσεως καὶ τοῦ πνεύματος. Τὸ Ἄπόλυτον ἀλλοτριοῦται ἀπ' ἑαυτοῦ ὡς φύσις καὶ ἐκ τούτου τοῦ «ἐτέρως εἶναι» αὐτοῦ ἀνηνοῦται εἰς πνεῦμα, ἵνα ἐπιστρέψῃ εἰς ἑαυτὸ ὡς συνειδῶς ἑαυτὸν λόγος. Ἡ ἐξοδος τοῦ θεοῦ εἰς τὸν κόσμον καὶ ἡ ἀνύψωσις πάλιν τοῦ κόσμου εἰς τὸν θεὸν ἀποτελεῖ τὴν ζωὴν τοῦ Ἄπολύτου, ἢ δὲ λειτουργία αὕτη εἶναι συντετελεσμένη ἀχρόνως καὶ αἰδίως. Καὶ προηγεῖται μὲν κατὰ τὴν ἐν χρόνῳ ὑπάρξιν ἢ φύσιν τοῦ πνεύματος ἀλλὰ κατ' ἀλήθειαν τὸ ἄπειρον καὶ αἰδίως τέλειον πνεῦμα ὡς παρλάζων ὄους τῆς ζωῆς ἐκχύνεται εἰς τὴν φύσιν καὶ διαρρέων τὸ πεπερασμένον πνεῦμα ἐκβάλλει αὐτὸς εἰς τὴν ἑαυτοῦ πηγὴν. Ὁ θεὸς εἶναι θεὸς ὡς διερχόμενος διὰ τῶν ἀντιθέσεων τοῦ κόσμου καὶ ἐπιστρέφων εἰς ἑαυτὸν ἀχρόνως καὶ αἰδίως. Ἄνευ κόσμου δὲν ἦτο θεός· πᾶσα δ' ἐν τῷ κόσμῳ γένεσις εἶναι ἢ ἐνεργὸς ἀνάπτυξις αὐτοῦ τοῦ θεοῦ. Οὗτος εἰσχωρεῖ μὲν εἰς τὴν ἄκραν αὐτοῦ ἀντίθεσιν, εἰς τὰ βιάθη τοῦ πεπερασμένου καὶ τὰ ἐνδότατα τοῦ ἀτελοῦς, ἀλλ' αἰδίως ὑπερνικᾷ αὐτὰ καὶ θριαμβεύει εἰς τὸ ἄπειρον. Τοιοῦτοτρόπως ὁ θεὸς ὡς τὸ Ἄπόλυτον ὑπάρχει ὄντως τὸ μόνον ὄν, ὑπερ προβαίνει ὡς κόσμος καὶ ἐπιστρέφει ὡς πνεῦμα. Θεὸς καὶ κόσμος εἶναι ἀδιάσπαστα καὶ ἀχώριστα.

7. Ἐκ τῶν εἰρημένων καθίσταται εὐδηλὸς ἢ κατ' Ἐγγελον ἐννοία τῆς φιλοσοφίας καὶ ἡ διάρθρωσις αὐτῆς. Ἡ φιλοσοφία εἶναι μεταφυσικὴ, ἐπιστήμη τοῦ Ἄπολύτου καὶ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ ἐκδηλώσεως αὐτοῦ, εἶναι θεωρία τῶν ὄντων κατ' ἑαυτὰ καὶ οὐχὶ ἀπλῶς τῶν φαινομένων. Τὸ Ἄπόλυτον δὲ εἶναι οὐχὶ ἡρεμοῦσα οὐσία ἀλλὰ τι ζῶν, ὅπερ διατέμνεται καὶ διακρίνεται εἰς ἀντιθέσεις καὶ ἐκ τούτων ἐπιστρέφει εἰς τὴν ταυτότητα, εἶναι ὑποκείμενον διὰ τῶν ἀντιθέσεων ἀνάπτυσσό-

μενον. Τὸ Ἀπόλυτον ὑπάρχει λειτουργία καὶ ἐνέργεια, ἣν ἐκφαίνουσι πάντα τὰ πραγματικὰ ὄντα. Ὡς ἐπιστήμη δὲ τῆς ἀπολύτου ταύτης ἐνεργείας εἶναι ἡ φιλοσοφία κινήσις ἐννοιῶν ἢ διαλεκτικὴ ἀνάπτυξις, σύστημα ἐννοιῶν, ὧν ἑκάστη μεταβαίνει εἰς τὴν ἐπομένην μέχρι οὗ πᾶσαι συμπεριληφθῶσιν εἰς τὴν περιεκτικωτάτην ἐννοιαν τοῦ ἀπολύτου ὄντος, τῆς ἀπολύτου ταυτότητος τοῦ ἰδεατοῦ καὶ τοῦ πραγματικοῦ, τ.ἔ. τοῦ ἀπολύτου πνεύματος. Ὑποκείμενον μὲν εἶναι εἰς τὴν φιλοσοφίαν αἱ ἰδέαι τῶν ὄντων ἔργον δὲ ἡ παρακολούθησις τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἰδέας ἐν τῇ φύσει καὶ τῇ ἱστορίᾳ, ἡ κατανόησις τῆς ἐννοίας καὶ σημασίας τῶν φαινομένων καὶ ἡ ἐξήγησις τῆς θέσεως, ἣν ταῦτα ἔχουσιν ἐν τῷ κόσμῳ καὶ ἐν τῷ συστήματι τῆς ἐπιστήμης. Ἐπειδὴ δὲ τὸ Ἀπόλυτον, ὁ ἀναπτυσσόμενος ἀπόλυτος λόγος, διέρχεται ἐν τῇ ἰδίᾳ ἀναπτύξει τρεῖς βαθμούς, τὰ τε ἀφηρημένα τῆς νοήσεως στοιχεῖα καὶ τὴν φύσιν καὶ τὸ πνεῦμα, κατὰ τὸ τριμερὲς σχῆμα (θέσις, ἀντίθεσις, σύνθεσις), διὰ τοῦτο καὶ ἡ εἰς τὸ Ἀπόλυτον ἀναφερομένη φιλοσοφία διαιρεῖται εἰς τρία κύρια μέρη· α) τὴν *Δογικὴν*, θεωροῦσαν τὸν λόγον καθ' ἑαυτὸν (*Ap sich sein*) β) τὴν *φιλοσοφίαν τῆς φύσεως*, σκοποῦσαν τὸν λόγον ἐν τῷ «ἐτέρως εἶναι» (*Anderssein*) ἢ «ἐκτὸς ἑαυτοῦ εἶναι» (*Ausser sich sein*) καὶ γ) τὴν *φιλοσοφίαν τοῦ πνεύματος*, ἣτις ἐξετάζει τὸν λόγον ἐπιστρέφοντα εἰς ἑαυτὸν καὶ ὄντα πρὸς ἑαυτὸν (*Für sich sein*). Περὶ τούτων ἔσται ἡμῖν ἐν τοῖς ἑξῆς ὁ λόγος¹.

¹ Ὡς εἰσαγωγή εἰς τὴν ὅλην φιλοσοφίαν τοῦ Ἐγγέλου δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ἡ *Φαινομενολογία τοῦ πνεύματος*, ἣτις σκοπεῖ νὰ ἀνυψώσῃ τὴν συνήθη ἀνθρωπίνην νόησιν εἰς τὴν θεωρίαν τῆς ἀπολύτου ἰδεολογίας τὴν ταυτίζουσαν ὑποκείμενον καὶ ἀντικείμενον, νοεῖν καὶ εἶναι. Διδάσκει δὲ ἡ Φαινομενολογία τοὺς σταθμοὺς ἢ τὰς μορφάς, ἃς ὀφείλει νὰ διέλθῃ ἡ κοινὴ συνείδησις ἵνα καταστῇ φιλοσοφικὴ. Δεικνύει δηλαδὴ τὰς βαθμίδας τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως, ἣτις ἀπὸ τῆς διακρίσεως ἐννοίας καὶ ὄντος ὀρμωμένη φθάνει εἰς τὴν ἀπόλυτον γνῶσιν. Ἄλλ' ἐν τῇ διατυπώσει τῆς Φαινομενολογίας ἡ συνείδησις προσλαμβάνει τὴν εὐρείαν ἐννοιαν τοῦ αὐτοσυνειδήτου πνεύματος καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀναμιγνύεται καὶ συγχωνεύεται ἢ διαλεκτικὴ ἀνάπτυξις τῆς ἐπὶ μέρους συνειδήσεως πρὸς τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ αἰτία αὕτη καὶ προσέτι τὸ σκοτεινὸν τοῦ ὕφους ποιοῦσι τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἔργον τοῦ φιλοσόφου δυσνόητον καὶ δὴ καὶ δυσχερέστερον τῆς Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου τοῦ Καντίου.